

התחנה לחקר ציפורי ירושלים - The Jerusalem Bird Observatory
www.jbo.org.il

קווים מנחים לטיפול בצמחייה טבעית בשטחים פתוחים נבחרים בעיר

ערך: עמיר בלבן

אוגוסט 2010

פריחת תורמוס א"י על עורף רכס הכורכר בתל ברוך

הקדמה

במהלך שנת 2010 שהוכרזה כשנת המגוון הביולוגי ע"י ה-IUCN והמשרד להגנת הסביבה. בשנים האחרונות עקב החרפת משבר האקלים וההכחדה תפקיד חשוב במיתון התהליך. ההתייחסות לתשתיות טבעיות בסביבה העירונית באה לידי ביטוי במספר ערים בישראל במגוון צורות. עירית ת"א יפו משלבת את הנושא בתוכנית המתאר החדשה וכן ביצירת מסד נתונים ראשוני במספר אזורים בעיר (תל ברוך, מדרון יפו, פארק החורשות, פארק אריאל שרון). בשנתיים האחרונות ישנה מודעות ציבורית הולכת וגדלה לנושא הטבע בעיר והתארגנות ציבורית תופסת תאוצה בכל הקשור לשימוש וטיפוח של תשתיות טבעיות בסביבה הקרובה. מודעות זו באה לידי ביטוי בתכנון פארקים חדשים המשלבים מערכות טבעיות באופן מלא המשתלב עם מרכיבי הפארק השונים. פארק אריאל שרון, פארק החורשות הם דוגמאות ראשונות לשילוב תשתיות אלו במרקם עירוני מתחדש.

מטרות המסמך

1. סקירת תקדימים מהעולם ומהארץ
2. גיבוש קווים מנחים לטיפול בצמחי בר בשטחים ציבוריים פתוחים בעיר תל אביב יפו באתרים נבחרים

בעולם – יצירת מקום למגוון הביולוגי בעיר

בשנים האחרונות נקשר קשר ישיר בין משבר האקלים ומשבר המגוון הביולוגי. בערים רבות ברחבי העולם החלו לאמץ בעולם גישה המעודדת שימוש בחברות צומח מקומיות ובהן ייצוג של מינים מקומיים בסביבה העירונית הפתוחה והבנויה. במסגרת אג'נדה 21 ואמנה לשימור המגוון הביולוגי יש ביטוי לנושא בשימור, טיפוח ואף יצירה של שטחים טבעיים במסגרת שטחים ציבוריים פתוחים ועידוד גורמים פרטיים לפעולה בשטחים פרטיים: בתי קברות, מוסדות, מבנים וכד'. הארצות המובילות את התחום הם אנגליה ושאר ארצות אירופה המערבית. מגמה זו בולטת גם בערים רבות בצפון אמריקה. ארגון (Local Action for Biodiversity) מאגד מעל 20 ערים ששמו את נושא המגוון הביולוגי ככלי מרכזי להתמודדות עם משבר האקלים והמגוון בסביבה העירונית.

חלק משמעותי מתהליך הטיפול במגוון ביולוגי עירוני כולל את הפעולות הבאות:

1. **יצירת מסד נתונים:** ברב הערים קיים מסד נתונים המאפשר זיהוי של אתרים ואפיון חברות הצומח
2. **הכנת תוכנית אבאפעולה עירונית:** לרב הערים תוכנית אב או פעולה כוללת לשימור מגוון ביולוגי

3. **פיתוח מנגנון ניהול והכוונה מקצועי:** בערים רבות משמש אקולוג עירוני כמנחה או איש צוות מן המניין המשתלב בניהול התשתיות הטבעיות בעיר.
4. **הכנת תוכניות ממשק:** לאתרים עירוניים רבים תוכנית ממשק עונתית המפרטת פעולה ותזמון
5. **הכרזה על אתרי טבע עירוניים:** חברות בארגון מחייבת הכרזה על חמישה אתרי טבע עירוניים שישולבו במערך השטחים הפתוחים בעיר.

פיתוח מערכת טבעית יש מאין בשטח תעשייתי מזוהם בקמדתן לוק, לונדון

תמונת מצב בישראל

מדינת ישראל חתומה על אג'נדה 21 לפיתוח בר קיימא ועל אמנת ריו לשמירה על מגוון ביולוגי ובתי גידול ייחודיים בתחומה. השנה שנת 2010 הושקה התוכנית הלאומית לשמירה על המגוון הביולוגי בישראל ע"י המשרד להגנת הסביבה. בשנים האחרונות נושא הטבע העירוני תופס תאוצה ובמספר ערים מתבצעות פעולות משמעותיות בסיוע ותמיכת המשרד להגנת הסביבה.

מידע: בעשור האחרון נוסחו מספר מסמכים העוסקים בשימור, טיפוח וניהול תשתיות טבע בעיר:

1. **תכנון וניהול פארקים מטרופולינים,** מכון ירושלים לחקר ישראל – חוברת בעריכה.
2. **תדריך לתכנון וניהול תשתיות טבע בעיר,** מכון דש"א החברה להגנת הטבע.
3. **סקרי טבע עירוני:** עד כה בוצעו סקרים במימון המשרד להגנת הסביבה וגורמים נוספים בירושלים, מחוז תל אביב, רמת גן, נתניה, וכן סקרים חלקיים בתל אביב יפו, הרצליה, רמת השרון, קרית שמונה, חדרה ועוד.

תכנון

בתחום התכנון שולבו תשתיות טבעיות במספר רמות תכנון:

תוכניות מתאר מחוזיות: תוכני המתאר המחוזית החדשה של מחוז ת"א היא הראשונה שמבצעת סקירה והתייחסות לתחום הטבע העירוני.

תוכנית מתאר עירונית: תוכנית המתאר של ירושלים כוללת 40 אתרי טבע עירוני. תוכנית המתאר החדשה של תל אביב יפו כוללת סיווג והתייחסות לתשתיות טבעיות ימיות וטבעיות.

תוכניות מפורטות: בתל אביב החלה התייחסות לתשתיות טבעיות במספר פרויקטים: פארק אריאל שרון, טיילת רידינג, פיתוח נמל יפו, פארק החורשות, מספר חורשות בצפון העיר.

ניהול

נושא ניהול מגוון ביולוגי בישראל מצא בתחילת דרכו. מספר מצומצם של אתרים מנוהלים באופן פרטני ע"י רשויות מקומיות או ארגונים ציבוריים ע"פ הנחיות בע"פ באופן ספציפי ע"פ צורכי האתר והמערכת הביולוגית המתקיימת בו.

בריכת דורה, נתניה – הנחיות כלליות של אוניברסיטת ת"א בהיבט של ניהול בריכת חורף
שמורת אירוס הארגמן, נתניה – ממשק קהל למניעת רמיסה בלבד, פינוי אשפה מנקודת כניסה.
חורשת הירח, ירושלים – הנחיות כלליות לקציר אביב מאוחר לטובת פריחת צמחי בר, קציר מתבצע ע"י תושבים

גבעת התנ"ך ירושלים – שילוט וממשק קהל, באחריות גוף ציבורי
עמק המצלבה, ירושלים – קציר בסוף האביב מתבצע ע"י העירייה.
חורשות בודדות צפון תל אביב – חרמש מכאני בסוף האביב – מתבצע ע"י קבלן העירייה.

שילוב מגוון ביולוגי בשטחים ציבוריים פתוחים - תועלות

תוכן מקומי – פיתוח נופים המכילים מגוון מקומי המשתנה עם עונות השנה ומספק כר פעולה נרחב למגוון פעילויות ציבוריות רב גילאיות.
שילוב הקהילה – טיפוח המגוון מאפשר ומתאים לשילוב גורמים מהקהילה: חינוך פורמאלי, לא פורמאלי ומתנדבים.
צמצום עלויות אחזקה – שימוש במגוון מקומי מסייע בצמצום הוצאות אחזקה והסבת תקציבים לכ"א העוסק בשילוב הקהילה.
יצירת זהות מקומית – המגוון הייחודי לכל אתר מסייע ביצירת זהות מקומית מובהקת וזיקת התושבים לאתר.
טוב לחיות בר – עידוד המגוון המקומי מעודד חיות בר מאפשר מפגש חיובי עם הטבע בעיר.
קיימות – עידוד המגוון מצמצם את השימוש בחומרי הדברה ודשנים ומסייע בהחדרת מי נגר בתחום העיר. שימוש במגוון המקומי חסכוני במים.
יצירת שלד עירוני ירוק – טיפוח המגוון מסייע ביצירת עירוני ירוק המספק מגוון שירותי סביב ומסייע להפצת המגוון הביולוגי בעיר.

תחומי התייחסות עיקריים במהלך ניהול שטחים ציבוריים המשלבים מגוון ביולוגי:

דעות קדומות – טיפוח המגוון איננו גורם לעליה בכמות המינים המזיקים בעיר: יונים, חולדות.
התאמה למרחב – המגוון בתל ברוך שונה מהמגוון בירקון. חשוב לשמור על הזהות המקומית ומאפייני בתי הגידול השונים בכל אתר.
ניקיון – הטבע לא מנקה את עצמו, איסוף פסולת הכרחי גם בשטחים טבעיים ובעקר לפני קציר.
גיוון – בשונה בגנים אינטנסיביים מגוון ביולוגי אוהב שינוי בצורות, גבהים וסדר אחיד
הגודל כן קובע – בשונה בגן ציבורי אינטנסיבי לגודל יש השפעה ישירה על כושר נשיאה של מגוון. ככל שהגודל השטח יעלה כך יגדל המגוון ומספר המינים.
בסיס צומח מפותח – ככל שכמות בתי הגידול ומגוון הצומח המקומי יגדל כך יגדל כושר הנשיאה ונוכחות של חיות בר: פרפרים, זוחלים, ציפורים ויונקים קטנים.
מארג בתי גידול – ככל שירבו בתי הגידול השונים יעלה המגוון באתר.
גיוון מבני של בתי גידול – שדה בור רב מופעי: גבוהה וגזום בחלקו. חורשה עם כמה עצים מתים... טובים למגוון ומגבירים את רמת שרותי המערכת.
החיים על הקצה – מגוון ביולוגי עולה במפגש בין בתי גידול. תורם למגוון.
לזכור שאנחנו בעיר – טיפול קפדני בנקודות המגע של הטבע לבנייני מגורים, לדרכים ושבילים. מניעת חיכוך, מפגעים ובטיחות ציבור. (סכנת שריפות, חיכוך עם חיות בר וכד')

קווים מנחים לתכנון וניהול צומח טבעי בעיר:

1. שימור וטיפוח מערכות צומח טבעי מקומי
2. התייחסות לשרותי המערכת של האתר בהיבטי קרקע: החדרה, ניקוז
3. הפרדה בין שטחים ציבוריים אינטנסיביים לשטחים טבעיים שמורים ואופן הטיפול בניהם.
4. טיפוח קשר פוטנציאלי עם אתרים שכנים.
5. **לתת לטבע לעשות את שלו** – מתן הזדמנות לתהליכים טבעיים להשפיע על הפצת זרעים והתפתחות חברת צומח.
6. **לפעמים צריך לעזור** – לסייע בהפצת מינים אופייניים למרחב ע, איסוף מאגר זרעים והפצה מלאכותית.

7. טיפול והרחקת מינים פולשים - מעקב וסילוק מינים פולשים מתפרצים (טיונית חולות, שיטה מכחילה וכד').
8. הכנת תוכנית ממשק עונתית ומכרז תואם.
9. השלמת צוותי גננים עירוניים בתחום המגוון הביולוגי.
10. הסברה – שבילים, שילוט, פעילות.
11. קהילה – טיפוח התארגנות ציבורית ושילובה בתכנון, ניהול ואחזקה

הכנת תוכנית ממשק כבסיס למכרז

דוגמא:

חודש	פעולת גיבון ואחזקה	מגוון ביולוגי	קהילה	הערות
ינואר	התקנת תיבות קינון לציפורי שיר (ירגזי)		שילוב קהילה בבניה והתקנה	
פברואר	קילטור פס אש		סקר חי וצומח סוירים לקהל הרחב	קילטור יבוצע לצורך מניעת נביטה לצד דרך ראשית או תשתית הנדסית רגשה (צובר גז, חשמל וכד').
מרס	קציר מכאני לצד שבילים וסביב ספסלים ופחי אשפה		סקר חי וצומח סוירים לקהל הרחב	
אפריל			סוירים לקהל הרחב	
מאי	קציר ע"י חרמש מכאני בכל האתר		שילוב קהילה בקציר מבצע הסברה לקראת ל"ג בעומר	הותרת אזורים מוגבלים ללא קציר ע"פ הנחית אקולוג. הותרת צמחייה קצורה באתר. איסוף צמחייה קצורה מאזור שבילים וספסלים.
יוני				
יולי	סילוק מינים צומח פולש	השבחת מגוון צמחי בר ע"י איסוף מאתרים שכנים בהנחיית אקולוג		
אוגוסט	סילוק מיני צומח פולש			
ספטמבר				
אוקטובר	צביעת מתקני עץ בשמן פשתן או אחר			
נובמבר	נטיעת עצים שיחים ופקעות ע"פ הנחית אקולוג	שימוש בגזעים וגזם ליצירת מגוון בתי גידול באתר ע"פ הנחית אקולוג	שילוב קהילה בנטיעות	גיזום בטיחותי למניעת קריסת עצים מתים על שבילים ונפילת ענפים על ספסלים
דצמבר				